Grzegorczykowa, Renata

Sprawozdanie z działalności Towarzystwa : Sprawozdanie z działalności Wydziałów TNW : Wydział I językoznawstwa i historii literatury : Streszczenia : Językowe wykładniki operacji myślowych

Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 50, 127-129

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

twórczością rodzimą, składają się na urozmaicony obraz małych i średnich form fabularnych, publikowanych w końcowej fazie Oświecenia i w okresie wczesnego romantyzmu. W formach tych można dostrzec zapowiedź dalszego rozwoju polskich fikcji fabularnych — utworów kryminalnych i sensacyjnych oraz powieści historycznych i realistycznych.

Renata Grzegorczykowa

JĘZYKOWE WYKŁADNIKI OPERACJI MYŚLOWYCH

Powstałe w ciągu ostatnich dziesięcioleci teorie języka, a zwłaszcza modele generatywne imitujące działalność mowną człowieka (Chomsky i kontynuatorzy) oraz badania etnolingwistyczne, opisujące zależności między językiem i kulturą (Sapir — Whorf), rzucają nowe światło na ogólnofilozoficzny problem roli języka w procesie myślenia, problem, który zajmował myślicieli od początku refleksji filozoficznej nad światem i poznawaniem świata przez człowieka.

W modelach generatywnych język ujęty jest jako pewna potencja, realizująca się w tekstach, za pomocą których mówiący przekazują informacje o świecie. Owa potencja obejmuje zdolność władania przez mówiących abstrakcyjnym słownikiem, a więc zbiorem ogólnych predykatów, odsyłających do klas zjawisk świata, i regułami łączenia jednostek w konstrukcje. Konstrukcje te stanowią wypowiedzi tworzone w określonych intencjach, odnoszące się do określonych zjawisk świata (przy czym oczywiście możliwe są także zdania ogólne, których przedmiotem są klasy zjawisk, por. np.: *Jan umarł, Ktoś umarł, Wszyscy ludzie umierają)*. Słownik wyodrębnia klasy zjawisk często subiektywnie, konstruując desygnaty w świecie nie wydzielające się wyraźnie (dotyczy to zwłaszcza abstraktów typu: godność, duma, pycha itp.).

Istnienie słownika jako zbioru predykatów stanowi pierwszy stopień udziału języka w procesie myślenia. Udział ten jest trudny do opisania. Można tu mówić o wzajemnym warunkowaniu się poznania i nazywania. Zauważanie podobieństw między zjawiskami prowadzi do tworzenia pojęć i nazw. Istnienie nazw z kolei umożliwia poznawanie świata, tzn. dostrzeganie zjawisk wyróżnionych językowo. Wiadomo np., że odcienie barw czy rodzaje śniegu nie są zauważane przez ludzi mówiących językami, które nie wyróżniły tych zjawisk.

Istnienie abstrakcyjnego języka (słownika i reguł) umożliwa najprostszą operację myślową, jaką jest przysądzanie własności przedmiotowi, umożliwa dalej mówienie o zjawiskach nieobecnych, przeszłych, przyszłych, możliwych. W tym sensie dzięki językowi dokonuje się utrwalenie zdarzeń, przekaz kultury, możliwa jest historia. Istnienie języka umożliwia także dokonywanie bardziej skomplikowanych operacji myś-

lowych. Na niektóre własności języka służące dokonywaniu operacji myślowych chciałabym zwrócić uwagę w tym referacie.

Podstawowe operacje myślowe dadzą się sprowadzić do kilku typów, takich jak: tworzenie sądów o przedmiotach, różne stopnie uogólniania, ustalanie (uświadamianie sobie) związków między zjawiskami, przeprowadzanie rozumowań, których ogromna różnorodność opisywana jest przez logikę. Tylko niektóre z tych ostatnich uzyskują specyficzne środki językowe. Osobną sprawą jest operacja negowania, które jest czymś innym aniżeli tworzenie sądów prostych (zdanie: Jan nie śpi, w odróżnieniu od: Jan śpi, zakłada uprzednio myśl o stanie pozytywnym).

Operacji uogólniania służy rozbudowany aparat językowy posługujący się przede wszystkim systemem zaimków (różnym w różnych językach). Typy uogólnień dokonywanych w języku naturalnym są inne, bardziej różnorodne, aniżeli operacje kwantyfikujące opisane przez logikę. Wspomniane wyżej proste sądy typu: *Ten człowiek jest uczciwy* reprezentują najniższy stopień uogólniania. Dalsze stopnie ilustrują zdania: *Ten człowiek bywa uczciwy. Bywają ludzie uczciwi (Ktoś jest uczciwy). Niektórzy ludzie są uczciwi. Wszyscy ludzie są uczciwi. Człowiek jest uczciwy.* Jak widać, istnieje wiele typów uogólniania niedokładnego, mówienie o przeciętności, orzekanie o gatunku, o zbiorze, o klasie, o części klasy, którym odpowiada jednak struktura logiczna z wielkim (lub małym) kwantyfikatorem.

Zauważanie (ustalanie) związków między zjawiskami ilustrować można zwykłym zestawieniem faktów, typu: *Jan siedzi i pisze,* przeciwstawieniem faktów realnych *(Jan pisze, a Maria czyta),* przeciwstawieniem zawierającym ukryty fakt myślany *(Jan siedzi przy stole, ale nie pisze),* zestawieniem faktów myślanych *(Jan wyjechał albo śpi),* a także interpretowaniem zdarzeń jako wchodzących w relację: przyczyna — skutek: *Nie przyszedł, ponieważ zachorował.* Tego typu relacji jest bardzo wiele, jedną z nich stanowi relacja celowa, która wiąże fakt, stanowiący skutek, z wolą zajścia zdarzenia pożądanego (jako jego przyczyną): *Zainstalowano światła, aby* (ponieważ chciano) *zmniejszyć ilość wypadków.*

Ukryte i jawne rozumowanie pojawia się w wielu typach zdań, przede wszystkim wnioskujących, koncesywnych, implikacjach, a także wnioskujących z objawów *(Przyjechał, bo są jego rzeczy).* Wymieńmy przykładowo zdanie koncesywne: *Chociaż bolał go ząb, nie poszedł do dentysty,* w którym jest ukryte następujące rozumowanie: ze zdarzenia 1. (ból zęba) powinno wynikać zdarzenie pomyślane (pójście do dentysty), natomiast nieoczekiwanie zaszło zdarzenie przeciwne (niepójście do dentysty). To ukryte rozumowanie wyrażają w języku polskim spójniki koncesywne.

Przedstawione w ogromnym skrócie (na przykładzie polszczyzny) cechy języka, służące przeprowadzaniu różnych operacji myślowych, nie

obejmują, rzecz jasna, wszystkich możliwych typów wykładników tych operacji. Wydaje się, że można wyróżnić w tym zakresie pewne uniwersalia językowe oraz zjawiska charakterystyczne dla poszczególnych języków. Do uniwersaliów należy niewątpliwie samo istnienie ogólnego słownika, umożliwiające tworzenie prostych sądów, istnienie operatorów zdań ogólnych, operatorów spójnikowych, ustalających podstawowe relacje między zdarzeniami (zestawiania, przeciwstawiania, relacja: przyczyna—skutek). Do cech różniących języki należą m.in. różne typy uogólnień (mówienia o częściach zbiorów, obiektach dowolnych, wyrażane różnego typu zaimkami, których funkcje rozwinęły się historycznie), a także wiele szczegółowych typów relacji między zjawiskami, wyrażanych za pomocą rozbudowanych systemów spójnikowych.

Wydział II nauk historycznych, społecznych i filozoficznych

Przewodniczący: prof. Jerzy Szacki
Sekretarz: prof. Tadeusz Wasilewski

Na zebraniach naukowych przedstawiono w 1987 r. następujące wykłady:

dnia 22 stycznia 1987 r. — (wspólnie z Wydziałem V) prof. Elżbieta Promińska, prof. Eugeniusz Butruk, doc. Zbigniew Szawarski: *Humanistyczne wartości medycyny — Cierpienie;*

dnia 13 maja 1987 r. prof. Tadeusz Wasilewski: *Utracony „Rocznik Tyniecki". Z dziejów polskiej annalistyki średniowiecznej";*

dnia 26 listopada 1987 r. — (wspólnie z Wydziałem V) prof. Sławomir Rump, doc. Waldemar Szelenberger, prof. Stanisław Siek: *Humanistyczne wartości medycyny — Lęk.*

Przy Wydziale II istnieje Sekcja Nauk Prawnych i Ekonomicznych oraz Sekcja Nauk Filozoficznych i Socjologicznych.

Streszczenia wykładów z 22 stycznia i 26 listopada podajemy przy omówieniu pracy Wydziału V.

Wydział III nauk matematyczno-fizycznych

Przewodniczący: prof. Andrzej Schinzel, prof. Zbigniew R. Grabowski
Sekretarz: prof. Adam Hulanicki

a) Sprawozdanie z działalności administracyjnej

W czasie sprawozdawczym odbyły się 4 zebrania administracyjne Wydziału. Na zebraniu w dniu 12 maja 1987 r. prof. Andrzej Schinzel zrezygnował z funkcji przewodniczącego Wydziału. Na przewodniczącego wybrano prof. Zbigniewa Ryszarda Grabowskiego. Zebranie w dniu